

K PROBLEMATICE ZAHRÁDKAŘENÍ A ZAHRÁDKOVÝCH KOLONIÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH (SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM K BRNU)*

KAREL ALTMAN

ABSTRACT: One of the consequences of the industrial development of big cities is gardening and the inception of garden colonies. Gardening has become a kind of active recreation, relaxation and hobby of the members of lower and middle classes and it was also their source of vegetables and fruit of good quality.

KEY WORDS: Czech lands - industrial development - dwelling - gardeners - growing of fruit and vegetables - relaxation - hobby - garden colonies

Zahrádkaření je v českých zemích (stejně jako leckde jinde ve střední Evropě) spjata s prostředím města a velkoměsta, kde zejména v posledních dvou stoletích sehrálo nikoli nevýznamnou roli v každodenním životě zdejších obyvatel.¹ Od samého svého počátku – v období nástupu průmyslové revoluce a jejího postupného rozvoje – bylo šíření těchto aktivit podmíněno zásadními a rychlými proměnami, kterými toto prostředí tehdy procházelo.

Průmyslový a obchodní rozmach měst v 19. století přiváděl z venkova zástupy nových pracovníků, kteří opustili zemědělskou práci a nastoupili do zaměstnání v továrnách. Příliv venkovského lidu do měst rostl neustálým rozšiřováním tovární výroby, v důsledku čehož se města přelidňovala nejen pracovníky v průmyslu, ale i příslušníky dalších vrstev, svobodných povolání, úřednictva i jiných zaměstnanců. Narůstalo i přeplňování příbytků zejména středních a dolních vrstev; tyto příbytky se tak mnohdy stávaly zdravotně závadnými. Zdravotní poměry se však příliš nezlepšily ani výstavbou nových nájemních domů, jakými byly velké bloky činžovních kasáren. Poměry v těchto nájemních domech byly i s odstupem času líčeny dosti drasticky: „Od sklepení až do nejvýše přípustných pater byl pracující lid vtlačován do tmavých, čistý vzduch postrádajících kamenných příhrad.“ (PLETÁNEK 1922, 5).

Dosavadní stavební praxe spočívající ve výstavbě nízkých budov o malém počtu podlaží, ale do značné šířky, se tehdy změnila ve zřizování staveb výškových, zejména v důsledku vysokých cen pozemků, jejichž hodnota značně stoupala. Právě činžovní kasárny byly považovány za vysloveně zdravotně závadné, „právě to líhně tuberkulosity a jiných nemocí“. Jak konstatoval znalec ještě na samém začátku dvacátých let 20. století, „podkrovní byty, vlhké nádvoří a tmavé sklepní příhrady byly a jsou množárny chorob!“ (PLETÁNEK 1922, 5).

S výstavbou nových budov, zejména dělnických obydlí, kterými se osady kolem městských center proměnily v tovární předměstí, docházelo ve městech ke značnému úbytku zeleně, což negativně ovlivnilo kvalitu života tamních obyvatel. „Staré krásné zahrady mizely

* Tato stať byla vypracována s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 683780761.

1 Sami zahrádkáři ovšem s oblibou zdůrazňují, že zahrádkářská tradice sahá až téměř do středověku. Dostupné z https://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cesk%C3%BD_zahr%C3%A1dk%C3%A1%C5%99sk%C3%BD_svaz, cit. 1. 7. 2017.

SAMOZÁSOBITELSTVÍ NA BENEŠOVSKU V 50. A 60. LETECH 20. STOLETÍ

MARKÉTA BEŇOVSKÁ

ABSTRACT: The paper deals with the phenomenon of self-supply in the Benešov region in the 1950s and 1960s. Based on the study of sources, scientific literature and quality field research it describes this aspect of everyday life. It looks for the reasons and describes the development of self-supply, it compares its starting points and progress in the country and in cities. It brings a descriptive analysis of gained data and information that are described with regard to the general social context.

KEY WORDS: Self-supply - 1950s - 1960s - growing of fruit and vegetables - cattle farming - Benešov region - forest fruit picking

Úvod – specifikace tématu a prameny

Tématem následujícího příspěvku je problematika samozásobitelství v 50. a 60. letech 20. století ve středních Čechách, konkrétně na Benešovsku. Práce je výstupem a rozšířením kapitoly z diplomové práce autorky.¹ Oblasti Benešovska rozumíme přibližně bývalý okres Benešov, patří sem města jako Benešov, Sázava, Vlašim, Votice a další menší města. Ačkoli jeho výměra dosahuje skoro 1,5 tisíce km², žije zde pouze necelých 98 tisíc obyvatel, hustota zalidnění je tedy poměrně nízká, pouhých 66 ob./ km². Benešovsko má převážně zemědělský charakter a průmysl je zde zastoupen pouze okrajově, což se samozřejmě odrazí i na životním stylu zdejších obyvatel, hlavně v minulosti i na jejich stravovacích návycích. Poměrně nízká hustota zalidnění a neexistence větších měst – Benešov je se 17 tisíci obyvateli největším v regionu – pak vždy předurčovala velkou návaznost na hlavní město, kde zdejší obyvatelé i v minulosti nacházeli pracovní uplatnění i kulturní vyžití.

Samozásobitelství, jako jedna z možností obstarávání jídla, souvisí úzce se stravovacími návyky. Může být považováno za interdisciplinární oblast zájmu, lze se jím zabývat jak z pohledu přírodních věd, tak i věd společenských. Problém chybějících etnologických titulů zabývajících se samozásobitelstvím nejen v námi zkoumaných 50. a 60. letech 20. století mohou nahradit částečně práce z příbuzných vědních oborů. Zároveň je nutné upozornit, že přestože je strava jedním z klasických témat etnologického bádání, dnes již můžeme těžko přesně odlišit a striktně oddělit práci historickou od etnologické, což dokládá i předkládaná literatura. Dále nutno podotknout, že každodennost 20. století v Československu a zejména jeho druhé poloviny dosud stojí spíše na okraji etnologického zájmu. I proto je obtížné nalézt odbornou etnologickou literaturu, z níž by bylo možné čerpat pro další výzkum této tematiky.

1 Hozová, Markéta: Stravovací návyky na Benešovsku v 50. a 60. letech 20. století [online]. 2014 [cit. 2017-02-15]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/125439>.

ČESKÉ ZAHRÁDKAŘENÍ V DRUHÉ POLOVINĚ 20. STOLETÍ OČIMA CHALUPÁŘŮ*

PETRA SCHINDLER-WISTEN

ABSTRACT: The author deals in this article with the question how weekenders conceived the gardens at their second home. Using oral-historical conversations with weekenders she shows their various motivations for gardening before 1989 and their modifications in the last two decades.

KEY WORDS: Gardening – spending weekends at cottages – oral history

Hlavně ten únik a být někde v přírodě. Ta příroda, člověka to tam táhne, táhne ho to tam pořád... Tady na zahrádce přijdete na jiný myšlenky a zapomenete, co se děje jinde, dejme tomu v Praze nebo v zaměstnání.¹

Stejně jako chalupář z Jizerských hor v úvodní ukázce trávilo volný čas v objektech tzv. druhého bydlení² mnoho občanů socialistického Československa, přičemž velká část chatářů i chalupářů využívá rekreační objekty i dnes. Především o víkendech odjížděla řada městských obyvatel na chatu či chalupu. Kromě primární potřeby přírody, pobytu a pohybu na čistém vzduchu tu lidé hledali odreagování se od každodenního shonu, smysluplnou náplň volného času a rozmanitou možnost seberealizace. Vlastnictví a využívání chat a chalup se stalo důležitým prvkem tuzemské rekreace a od 2. poloviny 20. století prošlo několika fázemi (SCHINDLER-WISTEN 2017, 16–17).

Chalupa³ je existující objekt původně určený pro trvalé bydlení, který byl např. odchodem původních majitelů či změnou zemědělské výroby vyčleněn z bytového fondu k rekreačním účelům. Většinou je součástí vesnice, ale třeba v horských oblastech stojí také volně v krajině. Její výhodou je možnost trvalého obývání a velikost. Na rekreační chalupy se proměňovaly nejen bývalé zemědělské usedlosti, ale například i nevyhovující sýpky, mlýny, pily, kovárny, stodoly, hájovny apod.⁴

* Tento text vznikl za podpory grantového projektu GA ČR 410/15-08130S „Malé“ a „velké“ dějiny českého/československého cestování a cestovního ruchu (1945–1989).

1 Rozhovor s BK vedla Petra Schindler-Wisten, červenec 2002. Sbírká Společenské aspekty chalupářské subkultury při studiu každodennosti v období tzv. normalizace, Digitální sbírky COH ÚSD AV ČR.

2 Pojem druhé bydlení není ve světě jednotně definován. V zásadě se vždy jedná o objekt určený k individuální rekreaci, v České republice jsou to nejvíce chaty a chalupy. Charakteristické je využívání objektu za účelem rekreace, situování v jiném místě, než je trvalé bydliště, a také individuální různorodost v době i periodicitě využívání objektu.

3 Vycházím zde z definice individuálních rekreačních objektů podle Hany Librové. U všech kategorií se mohou vyskytovat výjimky. Viz LIBROVÁ, Hana: Dva typy druhého bydlení v ČSR. In: *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské univerzity*, G 19. Brno 1975, s. 53.

4 Pojem rekreační chalupa byl zaveden až v roce 1976 Vyhláškou federálního ministerstva č. 83/1976 Sb., § 50, přestože byl vžitý již dříve a objevil se i v dotazníku celostátního sčítání obyvatelstva, domů a bytů v r. 1970.

PŘED NAŠÍM JE ZAHRÁDEČKA TRNÍM PLETENÁ ANEB PROMĚNY PŘEDZAHRÁDEK NA PODLUŽÍ

JITKA MATUSZKOVÁ

Podobu někdejších předzahrádek z titulního incipitu lidové písně zachytil v roce 1850 Josef Mánes na akvarelu starobřeclavského domu Jakuba Helešice (ŽÁKAVEC 1923, 125). Předzahrádky před každým domem vymezené hontovým (honty – ručně štípané desky nahore zašpičatělé a propletené vrbovým proutím) nebo šprleným (laťkovým) plotem dokládá i František Bartoš k roku 1885. A zřejmě za důležitý údaj, protože jediný o rostlinné skladbě, pokládá to, že v zahrádkách se pěstuje na laťových lešeních réva vinná, z které se sklídí 2–4 vědra vína (BARTOŠ 1885, 10). Obdobně o tom píše Jan Noháč v roce 1911, nově však vedle uvedených typů dřevěných oplocení uvádí i ploty drátěné (NOHÁČ 1911, 78).

Výčet rostlin pěstovaných v předzahrádkách přináší Lubor Niederle v roce 1918, vedle révy vinné jmenuje tyto květiny a léčivé byliny: karafiáty, macešky, resedu, balšínku (máta kadeřavá), maří list (máta), ftáčky (stračka), tulipány, iskerky, hřebíčky, krušpánek (zimostráž), pahnůstek (orlíček), majoránku, nikyšpurk (řeřicha), lilie, růže, pivoňky, astry, myrty, yzop, boží dřevo (lékořice), šalvěj, po případě i tabák. *Mimo to se v ní dnes pěstuje i zelenina: salát hlávkový, fazole, mrkev, búr (pór), petržel, zelí, cibule a česnek.* (NIEDERLE 1918, 86).

Samostatnou brožurku věnoval v roce 1970 podlužáckým předzahrádkám středoškolský profesor a lanžhotský kronikář Pavel Holobrádek, publikující pod pseudonymem Petr Pavel. Všimá si, že dříve pěstované rostliny (růže stolisté, lilie, barvínky, jiriny, slézové růže, rozmarýn, aj.) a ovocné stromy vystřídaly parkové a skleníkové druhy a jehličnany, dřevěné ploty pak různé tvarované a barevné kovové oplocení nebo živé ploty. Hodnotí tyto proměny velmi kriticky a zamýšlí se nad jejich příčinou:

- 1) Dívky již nedávají svým milým voničky za klobouk ani je samy nedrží v rukou při nedělní cestě do kostela, jak tomu bývalo v minulosti, proto není třeba více pěstovat kvítí v zahrádkách před domem. (PAVEL 1970, 3).
- 2) Změna životního stylu. *Život se zjednodušil, a proto se zredukoval i počet okrasných rostlin na naší vesnici. Plamenky, resedy, balsaminy, slaměnky. Saturejky, majoránky i fialky, tolik opěvované v písních našeho lidu, byly již při moderních přestavbách na vesnici úplně opomenuty.* (PAVEL 1970, 3–4).
- 3) Zaměstnanost žen a dívek, které tím pádem nemají tolik volného času na obdělávání zahrádky (PAVEL 1970, 5).
- 4) Modernizace vesnice, chaotická výstavba a inspirace městskými parkovými úpravami (PAVEL 1970, 10).
- 5) Snaha o finanční nenáročnost a snadnou údržbu (PAVEL 1970, 10).

Uvedený trend koncem 20. století pokročil k dalšímu zjednodušení budováním skalek a výsadbou cizokrajných rostlin, jak o tom informuje heslo v národopisné encyklopedii (JEŘÁBEK – BROUČEK, 2007, 1189). Je s podivem, že autor hesla Zdeněk Tempír jako hlavní funkci předzahrádky uvádí funkci okrasnou, byť starší, národopisně a vlastivědně orientovaní autoři neopomněli ani její důležitou společenskou funkci, protože v uličce mezi ploty stávala

ZAHRÁDKÁŘSKÁ EKONOMIKA DOMÁCÍCH POTRAVIN

LUCIE SOVOVÁ

Tématu zahrádkaření se aktuálně věnuje dizertační výzkum Lucie Sovové na Katedře environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Práce předběžně nazvaná „Pěstovat, sdílet či koupit – rozmanité potravinové ekonomiky městských zahrádkářů“ se zabývá netržními způsoby získávání potravin a zvláštní pozornost věnuje právě samozásobitelskému zahrádkaření. Autorka vychází z předchozích zjištění, podle nichž domácí zahrady mohou být nezanedbatelným zdrojem ovoce a zeleniny i v případě, že jejich uživatelé cíleně neusilují o soběstačnost, ale zahrádkaření se věnují jako koníčku (SOVOVÁ 2014). Práce se pohybuje na pomezí sociologie a ekologické ekonomie – na rozdíl od etnologické perspektivy nenazírá zahrádkaření jako kulturní fenomén, ale jako společensko-ekonomickou aktivitu.

Výraz „rozmanité ekonomiky“ odkazuje na konceptuální rámec *diverse economies*, v němž je práce zasazená. Toto teoretické východisko, navržené geografkami J. K. GIBSON-GRAHAM (2008), prezentuje širší pohled na ekonomiku jakožto různé způsoby zajišťování základních lidských potřeb. Autorky poukazují na to, že aktivity, které typicky považujeme za ekonomické – ty, které jsou zprostředkované peněžní směnou a tržními mechanismy – tvoří jen špičku ledovce ekonomiky v tomto širším slova smyslu. Pod hladinou zůstává daleko větší objem činností, které uspokojují lidské potřeby. Protože ale probíhají mimo trh, dostává se jim méně pozornosti nebo jsou dokonce považované za méněcenné. Do této sféry patří například práce v domácnosti, péče o děti a nemocné, vzájemná výpomoc, neformální směnný obchod nebo právě samozásobitelství. Cílem konceptu *diverse economies* je tyto aktivity zviditelnit a upozornit na jejich hodnotu. Autorky tímto způsobem reagují na problém performativity vědy: způsob, jakým nahlížíme a konceptualizujeme dané skutečnosti, zpětně ovlivňuje jejich existenci a hodnotu.

České zahrádkaření nepochybně více pozornosti a ocenění zasluhuje. V době, kdy akademici, aktivisté i praktici po celém světě hledají způsoby, jak vyrábět a distribuovat potraviny způsobem příznivým k životnímu prostředí i lidem, nabízí samozásobitelské zahrádkaření řadu cenných lekcí. V evropském kontextu tato ponaučení najdeme především ve státech střední a východní Evropy. Podle dat ALBERA a KOHLERA (2008) se tady amatérské produkci potravin pro vlastní potřebu věnuje až polovina populace, zatímco ve státech západní Evropy tento podíl zřídka kdy přesahuje deset procent. V České republice má podle celostátního reprezentativního výzkumu z roku 2015 přístup k zahradě či podobnému pozemku bezmála čtyřicet procent populace a téměř všichni tyto pozemky využívají k produkci alespoň malého množství potravin. Domácí ovoce a zelenina mohou přitom nabídnout celou řadu ctností spojovaných s bio či lokálními výrobky.

Na zahrádkářský fenomén je ale mnohdy pohlíženo nikoli jako na inspiraci, ale spíše jako na zastaralý pozůstatek minulých dob. V zahraniční literatuře je východoevropské samozásobitelství spojované s nedostatečně rozvinutými trhy a chápe se často jako reakce na hmotnou nouzi. Tento pohled bohužel do jisté míry proniká i do domácích kruhů. Zahrad-

OBSAH

STUDIE

KAREL ALTMAN: K problematice zahrádkaření a zahrádkových kolonií
v českých zemích (se zvláštním zřetelem k Brnu) 3

MARKÉTA BEŇOVSKÁ: Samozásobitelství na Benešovsku
v 50. a 60. letech 20. století 21

PETRA SCHINDLER-WISTEN: České zahrádkaření v druhé polovině 20. století
očima chalupářů 35

MATERIÁLY, ZPRÁVY

JITKA MATUSZKOVÁ: Před naším je zahrádečka trním pletená
aneb proměny předzahrádek na Podluží 43

LUCIE SOVOVÁ: Zahrádkářská ekonomika domácích potravin 57